

ԵԶՐԻ ԱՆԿԱՆՈՆ ԳՐԲԻ ՄԱՍԻՆ ԵՐԿՈՒ ՆՈՐ ԳԻՏԵՐ

Ա

Դպիր Եզրի անունին հետ քանի մը անկանոն գիրքեր կապուած են. ա՝ մենակարեւորը այն գիրքն է որուն, հայ թարգմանութեան մէջ, «Եզր Երբորդ» անունը կու տանք: Եզր Երբորդ գրքին սկզբնական բնագիրը Երբայերէն էր. սակայն այս Երբայերէն բնագիրը, ինչպէս նաեւ առաջին, յունարէն թարգմանութիւնը կորսուած են եւ այսօր կը մնան միայն քանի մը թարգմանութիւններ, որոնք այս յունարէն բնագրէն կը բղխին: Այս թարգմանութիւններէն մին է Հայերէնը, զոր Հ. Յովհաննէս Զօհրապեան առաջին անգամ տպագրեց 1805-ին Աստուածաշունչին մէջ: Ապա Հ. Սարգիս Յովսէփեանց վերատպեց նոյն բնագիրը Անկախութեան Գիրք Հին Կտակարանաց Հաւաքումին մէջ¹:

Այս հրատարակութիւնը երեք ձեռագիրներէ առնուած ընթերցուածներ կը պարունակէ: Այսօր մենք նոր հրատարակութեան մը վերջին հանդրձանին հասած ենք, որ քանի աւելի ձեռագիրներու վրայ հիմնուած պիտի ըլլայ: Կը յուսանք որ այս նոր գործով կարելի պիտի ըլլայ Եզր Երբորդ Գրքի հայ թարգմանութեան ամենէն հին ձեւը գտնել²: Ռուսերը Պէլյք այս գրքին վրացերէն թարգմանութիւնը գտաւ եւ հրատարակեց: Ան գրեց որ այս թարգմանութիւնը Հայերէն բնագրի մը վրայէն պատրաստուած է, բայց այս վրացերէն թարգմանութեան Հայերէն օրինակը ամբողջովին տարբեր է մեր ներկայ Հայերէն թարգմանութենէն³: Պէլյք մտածեց որ իջմիածնի կամ Երուսաղէմի մատենադարաններուն մէջ կարելի է հանդիպիլ ձեռագիրներու որ այդ երկրորդ հայ թարգմանութիւնը կը պարունակեն: Դժբախտաբար այն ձեռագիրներուն մէջ որոնք մենք թէ՛ Երուսաղէմ եւ թէ՛ Երեւան քննեցինք, այդ թարգմանութիւնը չի գտնուիր:

Եզր Երբորդ գիրքը երկրորդ Հայերէն թարգմանութիւն մըն այ ունի, բայց ասիկա այն հին թարգմանութիւնը չէ որուն մասին Պէլյք գրեց: Այս երկրորդ թարգմանութիւնը Ոսկան Երեւանցի հրատարակեց 1666-ի առաջին Հայերէն տպագրուած Աստուածաշունչին մէջ, էջ 719-744: Այս թարգմանութիւնը նոր գործ մըն է. ասիկա կարելի է ստուգել մի քանի պատճառներով: Առաջին՝ այս թարգմանութիւնը յունարէն բնագրին ուղղակիօրէն ծանօթ չէ, այլ լատիներէն բնագրէն կը բղխի: Երկրորդ՝ իր լեզուն եւ ոճը նոր են եւ հին Հայերէնէն կը հեռանան, ինչպէս դիւրութեամբ կարելի է տեսնել Հատուածներ կարգաւորով: Երբորդ՝ այս թարգմանութիւնը մեծ սխալներ եւ պակասութիւններ ունի (է. գլ. 36-103 համար), ինչպէս բոլոր ուշ լատիներէն ձեռագիրները⁴: Զորբորդ՝ այս թարգմանութիւնը 17-րդ դարէն առաջ Հայկական մատենադարանէն մէջ ամբողջովին անծանօթ կը մնայ:

¹ Վենետիկ, Մխիթարեան Տպարան, 1896, էջ 281-299:

² Եզր Երբորդ գրքի բնագիրը երկու ձեռագիրներու համաձայն հրատարակուեցաւ 1971-ին. տես՝ M. E. Stone, *Concordance and Texts of Armenian IV Ezra* (Oriental Notes and Studies II; Jerusalem: Israel Oriental Society, 1971): *Ձեռագիրներն են՝* Երեւան, Մատենադարան թիւ 1500, 1282-83 թ., ե Երուսաղէմ, թիւ 1933, 1645 թ.: Առաջինը մասնաւորապէս արժէքատու է:

³ R. P. Blake, "The Georgian Version of Fourth Ezra from the Jerusalem Manuscript," *HTR* 19 (1926), 305-307.

⁴ B. L. Bensly, *The Missing Fragment of the Fourth Book of Ezra* (Cambridge: University Press, 1875).

Լատիններէն աղբիւրէն քանի մը անախալ հետքեր այս թարգմանութեան մէջ կ'երևին: Լատիններէն թարգմանութեան նման, Ուկանի չորս գլուխները կը պարունակէ, որոնք բոլոր միւս թարգմանութիւններէն կը պակասնէրկու գլուխներ գրքին սկիզբը եւ երկու՝ վերջաւորութեան: Այս գլուխները աւելի ուշ յաւելում մը կը կազմեն, որովհետեւ լատիններէն թարգմանութիւնը Եւրոպացի գիտնականները ամենէն լաւ ուսումնասիրած են եւ գլուխներուն թիւերը ընդհանրապէս ընդունուած են. յաւելումական լատիններէն գլուխները Ա. եւ Բ, Ժե եւ ԺԶ թիւերով կը նշանակենք, թէ եւ ասոնք ուշ յաւելումներ են⁵: Գրքին հին հատուածին սկիզբը՝ լատիններէն թարգմանութեան երրորդ գլուխն է, իսկ ԺԴ գլուխ՝ վերջը:

Լատինական հաշուածին համաձայն եզր չորս գիրքեր ունի. Առաջինը եւ Երկրորդը երբայերէն եզրի եւ Նէէմիայի գիրքերն են. լատիններէն Գ. եզրը՝ Եօթնասանց Ա. եզրն է, որուն Երբայերէն չկայ, եւ տարբեր ձեւն է երբայերէն եզրի եւ Նէէմիայի գիրքերուն (յունարէն Բ. եզրի գիրքը այդ երկու երբայերէն գիրքերը կը կազմէ): Մեր գիրքը, եզրի չորրորդը կը համարեն. հայերէն Աստուածաշունչին մէջ եզրի գիրքերը տարբեր կերպով կը նշանակենք. Առաջինը՝ երբայերէն եզրի գիրքն է (Նէէմիայ գիրքը իր անունով կը կոչուի). Երկրորդը՝ յունարէն Ա. գիրքն է եւ Երրորդը՝ լատիններէն Զորրորդ գիրքն է: Հին հայերէն ձեռագիրներու մէջ երկու անուններ կը գտնուին, եզր Երրորդ ու եզր Սաղաթիէ⁶: Ոսկանին թարգմանութիւնը ոչ միայն Ա. եւ Բ, Ժե եւ ԺԶ գլուխները կը պարունակէ, այլ նաեւ իր տիրազօր Գիրք Եզրասայ Զորրորդ է: Այս պատճառով, եւ նաեւ իր բնագրին մանրամասնութիւններէն դատելով, պարզ է որ լատիններէն օրինակէ մը կը բղխի:

Անկարելի է գիտնալ թէ Ոսկան Երեւանցի այս թարգմանութիւնը իր հրատարակութեան առիթով՝ պատրաստեց թէ զայն գտաւ իր աղբիւրներուն մէջ: Լատիններէն Վուլգատայի աղեղնութիւնը ծանօթ է Ոսկանի բնագրին մէջ⁷: Ասկէ զատ, եզր Երրորդ գիրքը Հեթում թագաւորին ձեռագրին մէջ չի գտնուիր, մինչ Ոսկան այս ձեռագիրը գործածեց իր հրատարակութեան համար⁸: Այս պատճառներով կրնանք ենթադրել որ Ոսկան Երեւանցի այս թարգմանութիւնը պատրաստեց:

Սակայն, նոյն թարգմանութեան նաեւ ձեռագիրի մը մէջ կը հանդիպինք (Երեւանի Մաշտոցի Մատենադարան, թիւ 349): Ձեռագիրը Աստուածաշունչ է, 1686 թուականէն, եւ ընդօրինակողը՝ Նահապետ Կաթողիկոս Եղեռացի⁹: Ձեռագրերական է նոր թարգմանութիւն մը գտնել ձեռագիր Աստուածաշունչի մը մէջ միայն քանակաւ տարի Ոսկանի տպագրութենէն յետոյ: Կարելի է որ Ոսկան Երեւանցի եւ Նահապետ Կաթողիկոս Եղեռացի միակ աղբիւրէ մը ընդօրինակեցին: Այս թարգմանութեան առաջին եւ երրորդ գլուխները հոս կը հրատարակենք, բնագիրը ձեռագրէն առնելով եւ գլուխներու եւ համարներու թիւերը աւելցնելով:

⁵ Այս գլուխները յունարէն աղբիւրէն կու գան եւ հաստատւած մը կայ որ յունարէն բնագրի քանի մը համարներ կը պարունակէ. տես՝ A. S. Hunt, *Oxyrhynchus Papyri*, VII, no. 1010 (London: Egypt Exploration Society, 1910), 11-15:

⁶ 17րդ դարէն քանի մը ձեռագիրներ գրքին անունին կ'աւելցնեն որք է Քիւանկայ Զորրորդ, սակայն միշտ՝ փոքր տառերով:

⁷ Տես՝ Յ. Ս. Անասեան, «Աստուածաշունչ Մատենի Հայկական Բնագիրը», Էջմիածին ԻԳ (1966) 83-91. Ս. Ե. Քոլանջեան, «Հեթում Բ. ի Աստուածաշունչը եւ Ոսկանեան» Հրատարակութիւնը, Նոյն տեղ, 120-128: B. Johnson, *Die armenische Bibelübersetzung als hexaplarischer Zeuge im 1. Samuelbuch* (Coniectanea Biblica, O. T. Series 2; Lund: Gleerup, 1968), 63-68:

⁸ Տես՝ Քոլանջեան, Նոյն տեղ, էջ 110:

⁹ «Յուդակ Ձեռագրաց Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի», Ա. Հատոր, Երեւան, 1965, էջ 303-304:

ԳԻՐՔ ԵԶՐԱՍԱՅ ԶՈՐՐՈՐԴ

607ա

1:1 Գիրք Եզրասայ մարգարէի երկրորդ որդւոյ Սարէի, որդւոյ Աղա-
րէի, որդւոյ Հեղկեայ, որդւոյ Սատանիայ, որդւոյ Սաղօկայ, որդւոյ Աքիտո-
բայ, 2 որդւոյ Աքիայ, որդւոյ Փենեհեօի, որդւոյ Հեղեայ, որդւոյ Ամերիայ,
որդւոյ Ասիէլայ, որդւոյ Մարիմօթայ, որդւոյ Արնայ, որդւոյ Օզիայ, որդւոյ
Բարիթայ, որդւոյ Արիսէի, որդւոյ Փենեհեօի, որդւոյ Եղեագարու, 3 որդւոյ
Ահարոնի ի ցեղէն Ղեւեայ, որ եղև գերեալ ի գաւառն միջագետաց ի թագա-
ւորութեանն Արտաշէսի արքայի Պարսից: Եւ եղև բան Տեառն առ իս ասելով:
4 5 Երթ եւ պատմեայ ժողովրդեան իմոյ զխաղախութիւնս իւրեանց, եւ որդ-
ւոց նոցա զանօրէնիւթիւնս, զորս առ իս առարկին, զի պատմեացեն որդւոց իւր-
եանց: 6 Բանդի մեղք ծնողաց իւրեանց ի նոսա անցին, զի մոռացեալք զիս
զոհեցին աստուծոց օտարութեանց: Ոչ ապաքէն եւ վերաբերի զնոսա յերկրէն 7
Եգիպտոսի ի տանէ ծառայութեան. բայց նոքա զրդուցին զիս եւ զիսորհուրս
իմ ճամաՀեցին: 8 Իսկ զու գերծ զղէս զյիսոյ քո եւ զգետնեա զամենեւեա: զա-
րիս ի վերայ նոցա, քնադի ոչ Հնազանդեցան օրինի իմոյ, զի ժողովուրդ է ան-
խրատ: 9 Մինչեւ ցերբ տարայց նոցա որոց այսքան բարերարութիւնս շար-
բերի: 10 Զթաղաւորս յոքունս վասն նոցա կործանեցի, զփարաւոն ընդ ման-
կանց իւրոց եւ զամենայն զգոր նորա Հարի: 11 Զամենեւեան զՀեթանոսս յերե-
ոաց նոցա կորուսի. եւ յարեւելս գաւառաց երկուց զժողովուրդս Տիւրոսի եւ
Սիդօնի ցրուեցի, եւ զամենեւեան զհակառակորդս նոցա սատակեցի: Իսկ զու
խօսեաց առ նոսա ասելով զայսոսիկ. 12 13 Ասէ Տէր: Այս ինքն եւ զձեղ ընդ ծով
անցուցի, եւ զՀրապարակս ձեղ ի բնէ պարապեալս ընծայեցի, զառաջնորդ եւ-
տու ձեղ զՄովսէս եւ զԱհարոն քահանայ: 14 Զլոյս ձեղ ի ձեռն սեան Հրոյ ա-
ռաջի կացուցի եւ զսքանչելիս մեծամեծս արարի ի ձեղ, իսկ զուք մոռացայք
զիս ասէ Տէր: Զայսոսիկ ասէ Տէր ամենակար. 15 Լորսմարդ ձեղ ի նշան եղև,
բանակաւ ձեղ պաշտպանութիւն ետու, եւ անդ տրանջեցիք: 16 Եւ ոչ Հրատա-
րակեցիք զանուն իմ յաղագս կորստեան թշնամեաց ձերոց այլ զեռ մինչեւ
ցայժմ տրանջի: 17 Ուր են բարերարութիւնքս զորս նախ շնորհեցի ձեզ. ոչ
ապաքէն յանապատին յորժամ քաղցեցայք, աղաղակեցիք առ իս. 18 Ասելով
արդ՝ զի՞նչ զոյ մեզ, յանապատս այս առաջնորդեցիք զմեզ. բարեք էք մեզ
ծառայել Եգիպտացւոցն, քան զմեռանիլ յանապատի աստ: 19 Եւ վշտացայ ի
Հեծութիւնս ձեր, եւ ետու ձեզ զմանանայ ի կերակուր. զհաց Հրեշտակաց կե-
րիք: 20 Ոչ ապաքէն երբ ծառակեցայք զվէմն Հերձի, եւ Հեղան ջուրք ի յաղե-
ցումն, վասն օթոյ տերեւօք ծառոց զձեզ ծածկեցի: 21 Բամանեցի ձեզ գեր-
կիրս պարարտս. զքանանացիս եւ զՓերեղացիս եւ զՓղշտացիս յերեսաց ձերոց
յետս բնկեցի. զինչ եւս արարից ձեզ. ասէ Տէր: Զայսոսիկ ասէ ամենակարօղ
Տէր. 22 Մինչ էիք յանապատին, ի գետոջն Ամօրհացւոց ծարաւեալք, եւ հայ-
հոյցիք զանուն իմ: 23 Ոչ զհուր ձեզ փոխանակ Հայհոյանացն ետու, այլ արկե-
ալ զփայտ ի ջուրն քաղցրացուցի զգետն: 24 Զինչ քեզ արարից Յակոբ. ոչ
կամեցար Հնազանդիլ Յուդա, արտաբերից զիս առ ազգս այլս եւ տաց զանուն
իմ նոցա զի պահեցեն զպատուիրանս իմ: 25 Վասն զի թողիք զիս եւ ես զձեզ
թողից ի խնդրէն ձեր յինչն զողորմութիւն ոչ ողորմեցայց: 26 Յորժամ վերա-
կոչիցէք զիս, եւ ոչ լուայց ձեզ, զի բժաւօրեցէք զմեռս ձեր արեամբ եւ ոտք
ձեր անյապաղք են առ ի ձգիլ ի մարառպանութիւն: 27 Ոչ իրբու թէ զիս ի բաց
թողիք այլ զձեզ ինքնին, ասէ Տէր: Այսպէս ասէ Տէր ամենակարօղ. 28 Ոչ
արդեօք եւ զձեզ աղաչեցի իրբու Հայր զորդիս եւ իրբու մայր զդստերս եւ իր-
բու սնուցիչ զմանկունս իւր, 29 Զի եղիջիք ինձ ի ժողովուրդ եւ ես ձեզ յևտ-

ուած, եւ դուք ինձ յորդիս եւ ես ձեզ ի հայր: 30 Այնպէս զձեզ ժողովեցի իր-
բու հաւ դժապս իւր ընդ թեւօք իւր 607ր ուր: Իսկ այժմ զինչ արարից ձեզ, ի
բաց ձեզեցից զձեզ յերեսաց իմոց: 31 Զմատուցունն յորժամ ինձ բերիցէք, ի
բաց դարձուցից. զերեսս իմ ի ձէնջ, զի զօրս տօնից ձերոց եւ զամսամուտս եւ
զթշիփատութիւնս ի բաց արարի: 32 Ես առաքեցի զմանկունս իմ զմարգարէս առ
ձեզ, զօրս առեալ կոտորեցիք, եւ զենիք զմարմինս նոցա, որոց զարիւնն խնդ-
րեցից, առէ Տէր: 33 Այսպէս առէ Տէր. ամենակարօղ. Տուն ձեր ամայացեալ
է, հոսից զձեզ որպէս զմզեղ: 34 Եւ որդիք զսերականութիւնս մի արաոցեն,
քանզի զպատուիրանս իմ անգոսնեցին եւ զոր ինչ չար է առաջի իմ արարին: 35
Առ ձեռն տաց զտունս ձեր ժողովրդեան եկողի որք զիս ոչ լուեալք հաւատան,
որոց զնշանս ոչ ցուցի արասցեն զօրս պատուիրեցի: 36 Զմարգարէս ոչ տեսին
եւ յիշեցին անարեւոթիւնս նոցա: 37 Վկայեմ ժողովրդեան հանդերձելոյ
զինորհ, որոյ մանկունք ցնծասցեն հանդերձ խնդութեամբ զիս ոչ տեսեալ աչօք
մարմնաւորօք, առկայն հողուով հաւատասցեն զօրս ասացի: 38 Եւ այժմ եղ-
բայր, հայեաց որպիսիք փառք եւ տես զժողովուրդ զեկեալ ի յարեւելից: 39
Որոց տաց առաջնորդ զԱրբաշամ, զԻսահակ եւ զՅակոբ եւ զՄսէէ, եւ զՍօս եւ
զՄիթիայ եւ զՅոսիփ եւ զԱրդիայ եւ զՅօնան, 40 եւ զնաւում եւ զԱմբակում,
զՍօփօնիայ, զԱնկէէ, Զաքարիայ եւ զՄաղաքիայ, որ եւ հրեշտակ Տեառն կո-
չեցաւ:

Գ Լ Ո Ի Խ Գ

609ա

1 Յամին երեսներորդի կործանման քաղաքին էի ի Բարիւն եւ ամբո-
խեցաւ: յանկողնոջ իմում բազմեալ, եւ խորհուրդք իմ ելանէին ի վեր քան
զսիրտ իմ: 2 Քանզի տեսի զամայութիւն Սիօնի եւ զյուռթութիւն նոցա որք
բնակէին ի Բարիւն: 3 Եւ խղճառեցաւ հոգի իմ յոյժ եւ սկսայ խօսիլ առ Բար-
ձրեալն բանս երկիւղալիցս, 4 եւ ասացի. Ոյ Իշխանօղ Տէր, դու ասացեր ի
բնէ, յորժամ անկեցեր զերկիր, եւ այս միայն, եւ հրամայեցեր ժողովրդեան,
5 եւ ետուր Ադամայ զմարմին մահացու, այլ եւ նա հաստուած ձեռաց քոց էր,
եւ ներաշնչեցեր ի նա զհոգի կենդանի, եւ եղեւ կենդանի առաջի քո: 6 Եւ նե-
րածեր զնա ի դրախտն զոր անկեաց աջ քո նախ քան զերկրի առկայն: 7 Եւ ոմին
պատուիրեցեր սիրել զճանապարհս քո, զորով եւ էանց, եւ փութով կացուցեր
ի նմա զմահ եւ ներ ծնողոց նորա. եւ ծնան ազգք եւ ցեղք եւ ժողովուրդք եւ
առհմք որոց ոչ քո թիւ: 8 Եւ ընթացաւ իւրաքանչիւր ոք ազգ ըստ կամաց ի-
րոց եւ հիւանալիս առնէին առաջի քո եւ արհամարհէին զպատուիրանս քո: 9 Սա-
կայն դարձեալ ի ժամանակի ներածէր զհեղեղն ի վերայ բնակողաց աշխարհի
եւ կորուսեր զնոսա: 10 Եւ եղեր ներ իւրաքանչիւր ում նոցա, որպէս Ադամայ
մեռանիլ, այսպէս սոցա հեղեղ: 11 Բայց թողէր զմի ի սոցանէ զնոյ հանդերձ
աամբ իւրով, եւ յայնմանէ արդարոյ զամենեւեան: 12 Եւ եղեւ իբրեւ սկսան
բաղմանայ ոյք բնակէին ի վերայ երկրի, եւ բաղմապատկեցուցին զորդիս եւ
զժողովուրդս եւ զազգս բազումս, եւ սկսան կրկին անգամ զանթութիւնս առ-
նել առաւել քան զնախնիս: 13 Եւ եղեւ իբրեւ զանիրաւութիւն առնէին առաջի
քո, բնորեցեր քեզ զայր ի սոցանէ որոյ անունն էր Աբրահամ: 14 Եւ սիրեցեր
զնա եւ ցուցեր նմա միայնոյ զկամս քո: 15 Եւ հանգէպ եղեր նմա զվկայու-
թիւն յաւիտենական եւ ասացեր նմա, զի ոչ երբէք թողցես զզաւակ նորա. եւ
ետուր նմա զԻսահակ եւ Իսահակայ ետուր զՅակոբ եւ զնաւ: 16 Եւ քոկեցեր
քեզ զՅակոբ իսկ զնաւ որոշեցեր, եւ եղեւ Յակոբ ի բազմութիւն մեծ: 17 Եւ
եղեւ իբրեւ արտաբերեր զզաւակ նորա յեղիպատոսէ, առաջնորդեցեր ի վերայ
յերինն Սինայի: 18 Եւ խոնարհեցուցեր զերկին եւ կացուցեր զերկիր եւ չարժե-

ցեր զտիեզերս եւ գողացուցեր զխորս եւ խռովեցեր զյաւիտեան: 19 Եւ անցին փառք քո ի 309ր դրունս չորս, հուր եւ երկրաշարժութիւն եւ հողմ եւ սառն, զի տացես զաւակի Գաղտայ զօրէն եւ ցեղին Իսրայէլի զսիրելութիւն: 20 Եւ ոչ ի քաց բարձր ի նոցանէ զսիրտ չարաբարոյ զի առնէր օրէն քո ի նոսա զպատու: 21 Զի զսիրտ չարայոյդ ի յուս բարձեալ առաջինն Ադամ արտանցեալ յաղթեցաւ, այլ եւ ամենեքեան որք ի նմանէ ծնեալք են: 22 Եւ եղեւ ներմնացեալ հեւանդութիւնն եւ օրէն ըստ սրտի ժողովրդեանն ըստ չարաբարոյութեան արմատոյն եւ էանց որ ինչ բարի է եւ մնաց չարաբարոյութիւնն: 23 Եւ անցեալք զընացին ժամանակք եւ վերջացան ամք եւ յարուցեր քեզ զծառայ անուամբ Դաւիթ: 24 Եւ ասացեր նմա չինել զքաղաք անուան քոյ եւ մատուցանել քեզ ներ նոյնում զխուէն եւ զմատուցմունս: 25 Եւ եղեւ այս յամս յուրիս եւ զանց արարին որք բնակէին ի քաղաքին: 26 Ներ ամենեցուն արարեալ որպէս արար Ադամ եւ ամենեքեան ծնունդք նորա, զի վարէին եւ նոքա սրտիւ չարաբարոյի: 27 Եւ մատնեցեր զքաղաք քո ի ձեռս թշնամեաց քոց: 28 Մի թէ զարեւոյնս արարին որք բնակին ի Բաբելոն եւ վասն այնորիկ տիրեսցի Սիւն: 29 Եւ իբրեւ եկի աստ եւ տեսի զանազորոնութիւնս որոց ոչ զոյ թիւ եւ զանցաւորս յուրիս եւ տես անձն իմն այսմ երեսներորդում տարւոջ եւ զարմացաւ սիրտ իմ: 30 Քանզի տեսի թէ զիարդ տեսն մեղանաց նոցա եւ խնայեցեր ամբարշտարար գործողացն եւ կորուսեր զժողովուրդ քո եւ պահեցեր զթշնամիս քո, 31 եւ ոչ նըշանակեցեր Զուինչ յիշեցի զիարդ արարեր թողանիլ ճանապարհս այս. միթէ զարեւոյնս արար Բաբելոն: 32 Կայ այլազգիւն ծանեալ քեզ քաց իսրայէլէ կամ ո՞յք ցեղք Հաւատացին կտակարանաց քոց որպէս Գաղթ: 33 Որոց վարձ ոչ երեւեցաւ եւ ոչ վաստակն պողարերեաց զի արտադնալով արտադնաց առ ազգս եւ տեսի զնոսա ուռճացեալս եւ ոչ յիշատակողս պատուիրանաց քոց: 34 Արդ աթմ կռեա ի մէտ զանօրէնութիւն մերայինս եւ նոցայն որք բնակին յաշխարհի եւ ոչ գտանի անուն քո եթէ ոչ ի մէջ Իսրայէլէ: 35 Կամ երբ ոչ մեղան առաջի քո ոչք բնակին յերկրի կամ որ ազգ այնպէս պահեաց զպատուիրանս քոյային: 36 Զսոսա թերեւ զտանիցես յանուանէ պահեալս զլ զպատուիրանս քոյային, իսկ զհեթանոսս ոչ գտանիցես:

Բ

Եզր երբորդ գիրքը ազգիւր եղաւ քանի մը գիրքերու՝ այլեւայլ լեզուներով եւ Եզր Սաղաթիէյ անունին կապուած են գիրքեր յունարէն¹⁰, ասորերէն¹¹, եթովպերէն¹², լատիներէն¹³, և ուրիշ եւրոպական լեզուներու մէջ¹⁴:

¹⁰ Թունարէն երեք գիրքեր կան. առաջինը՝ «Տեսիլ Եզրի», C. von Tischendorf, *Apocalypses* Apocryphae (terp; Hildesheim: Olms, 1966), 24-33. Երկրորդը և երրորդը աստղարաշխական գիրքեր են. տես՝ F. Nau, "Analyse de deux opuscules astrologiques attribués au prophète Esdras etc.," ROC 12 (1907), 14-21:

¹¹ Ասորերէն գիրքը Տեսիլ մըն է, յունարէն Տեսիլէն տարբեր. տես՝ J. B. Chabot, "L'Apocalypse d'Esdras touchant le royaume des Arabes." Rev. Sém. d'Epigr. 2 (1894), 242-250, 333-346:

¹² Եթովպերէն գիրքն ալ Տեսիլ մըն է, տարբեր՝ յունարէն և ասորերէն գիրքերէն. տես՝ J. Halevy, *Te'ezaza Sanbat* (Commandments du Sabbat), Paris: E. Bouillon, 1902), 57-79, 178-195.

¹³ Լատիներէն գիրքը նոյնպէս Տեսիլ երանելի Եզրի է, յունարէն գրքին նման. տես՝ G. Mercati, *Note di letteratura biblica e christiana*, Studi e Testi 5; Rome: Vatican, 1901), 70-73. Այս երկու Տեսիլները մասնաւորապէս հայկական գրքին նման են:

¹⁴ Mercati, *ibid*, 74-79; M. R. James, "introduction," *The Fourth Book of Ezra*, ed. R. L. Bensly (Texts and Studies III, 2; Cambridge: Cambridge University Press, 1895) lxxviii f.

Բոլոր այդ գիրքերը եղբ Երրորդ գրքէն բղխելով, այդ գրքին ազդեցութիւնը ցոյց կու տան:

Նաեւ Հայերէն գիրք մը կայ, որ Եզրի անուան կապուած է. անոր մէկ բնագիրը տպագրեց Հ. Սարգիս Յովսէփեանց Անկանոն Գիրք Հին Կոականացիաց Հաւաքումին մէջ¹⁵: Ան կը կոչուի «Հարցաքննութիւն Եզրի Մարգարէի ընդ Հրեշտակն Տեառն վասն Հոգւոց Մարդկան». Յովսէփեանց զայն դատաւենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի ձեռագրի մը մէջ (Մաշտոց, թիւ 570, թուական՝ 1208, թղ. 203ա-206բ): «Հարցաքննութիւն Եզրի» երկրորդ բնագիր մը կը պտնուի Յայմաուրքին մէջ (չորրորդ տպագրութիւն, Կ. Պոլիս, 1730, էջ ԳԽԽ):

Այս երկրորդ բնագիրը տարբեր է առաջինէն քանի մը տեսակէտներով.

ա. Աւելի համառօտ է, բայց բաղդատաբար շատ տարբեր է:

բ. Անոր մէջ կը պահուին բնագրին հատուածները, որոնք վենետիկեան ձեռագրէն կը պակսին:

Ուրիշ տեղ ցոյց տուած էինք որ այս գիրքը բնական մաս մը կը կապմէ Եզրի վերոյիշեալ անկանոն գիրքերուն¹⁶: Ան օրինակ մըն է հայկական եւ ուրիշ քրիստոնեայ գրականութիւններու միջեւ յարաբերութեան: Այս պատճառներով կը կարծենք որ այս բնագիրը արժանի է դարձեալ տպագրել: Քանի մը ընթերցուածներ կը դնենք Օքսֆորտի Պոլտէեան Մատենադարանի Ձեռ. Մարշ 438, Բ. Հատոր, Թղ. 402ա (17-րդ դ.):

Իսկ միւս Եզրն՝ որ Սաղաթիէլ կոչեցաւ, եւ նա եւս էր ի Բաբիլոն՝ եւ սուղ ունէր վասն աւերածոյն Երուսաղէմայ, վասն որոյ Տէր առաքեաց զհրեշտակ իւր եւ մխիթարեաց զնա. . .

Սա ետեւ զհրեշտակն Աստուծոյ եւ հաւրց վասն արդարաց եւ մեղաւորաց երբ ելանն յաշխարհէս: Ասաց հրեշտակն. Արդարացն լոյս է եւ հանդիստ, կեանք յաւիտենական, իսկ մեղաւորացն՝ տանջանք անվախճան՝: Ասէ Եզր. Եթէ այդ այդպէս իցէ, ապա երանի անասնոց եւ զազանաց երկրի՝ եւ սողնոց եւ թռչնոց երկնից, որ ոչ մնան յարութեան եւ դատաստանի: Ասէ Հրեշտակն. Մեղանշնս զայդ ասելով, զի ամենայն ինչ վասն մարդոյն է արարեալ Աստուծո, եւ զմարդն վասն Աստուծոյ եւ յորս ուր դտանէ Աստուծոն ըզմարդն, այնու դատէ: Ասէ Եզր. Յորժամ առնուս զհոգիս մարդկան, ո՞ր տանիս: Ասէ Հրեշտակն. Չարդարաց հոգիսն տանիմ յերկրպագութիւն Աստուծոյ եւ կայացնեմ² ի յողմ վերին, եւ հոգիք մեղաւորաց ըմբռնին ի դիւաց եւ³ յօդս են արգելած: Ասէ Եզր. Եւ հոգին որ կայցի⁴ ի Սատանայէ, ե՞րբ ազատի⁵: Ասէ Հրեշտակն. Եթէ իցէ ոք հոգւոյն ի յաշխարհիս⁶ բարի յիշատակ որ աղօթիւք եւ որոգմութեամբ⁶ թափէ զնա ի Սատանայէ: Ասէ Եզր. Որո՞վ իրօք: Ասէ Հրեշտակն. Աղօթիւք⁷, ողորմութեամբ եւ պատարագօք: Ասէ մարգարէն. Եւս թէ կենայ⁸ հոգւոյ մեղաւորին՝ բարի յիշատակ որ օժանդակ է նմա, զինչ լինիցի այն հոգին: Ասէ Հրեշտակն. Մնայ այնպիսին՝ ի ձեռն Սատանայի մինչ ի դալուստ Քրիստոսի, յորժամ հնչէ փողն Գաբրիէլի. յայնժամ ազատին հոգիքն ի ձեռացն Սատանայի, եւ սլանան յողիցդ ի վայր եւ զան միանան յիւրաքանչիւր մարմին հոգացեալ զոր ձայն փողոյն չինէ եւ զարթուցանէ⁹ եւ նորագէ⁹: Եւ ընդ առաջ վերացուցանէ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ որ զայ ի դատել¹⁰ զեր-

¹⁵ Էջ 300 - 303:

¹⁶ M. E. Stone, "The Mediaeval Ezra" Studies in the Pseudepigrapha (forthcoming).

կիր, այս է ¹⁰ դարդարս եւ դմեղաւորս եւ հատուցանէ ըստ իւրաքանչիւր գործոց :

Այլերսանօք հոգեպատում մարդարէիցն քոց անճառելիդ Աստուած, ողորմեա ըստացողի գրոյս :

ՄԻՔԱՅԷԼ ՍԹՕՆ

1-1 Հուր եւ խաւար եւ դժոխք յաւիտեանական, ² բնականցուցանեմ ³ որ ⁴ Բմպոնի ⁵ զեղծանի ⁶⁻⁶ Օքս. ⁷ չունի ⁸ Օքս. ⁹ չունի ¹⁰⁻¹⁰ Օքս. ¹⁰ չունի